

TURKMENISTANYŇ BILIM MINISTRLOGI
MAGTYMGULY ADYNDAKY TÜRKMEN DÖWLET
UNIWERSITETI

M.Hudaýýarow, A.Magtymow

YKDYSADY WE DURMUŞ
GEOGRAFIÝASYNYŇ
ESASLARY

okuw maksatnamasy

Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan makullanyldy

Aşgabat – 2010

UOK 911:377

H 73

Hudaýýarow M., Magtymow A.

H 73 **Ykdysady we durmuş geografiýasynyň esaslary.**
Okuw maksatnamasy. – Aşgabat: Ylym, 2010.
– 48 sah.

TDKP № 10

KBK 26.89 ýa 73+74264.3

© Hudaýýarow M., Magtymow A., 2010 ý.

© “Ylym” neşirýaty, 2010 ý.

DERSIŇ OKADYLMAGYNYŇ MAKSADY WE ÄHMIÝETI

“Ykdysady we durmuş geografiýasynyň esaslary” dersi Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň geografiýa we kartografiýa hünärlerinde okadylýar. Bu dersiň esasy maksady “Ykdysady we durmuş geografiýasynyň” umumy nazaryýet esaslaryny talyplara çuňňur düşündirmekden ybarat. “Ykdysady we durmuş geografiýasynyň esaslarynyň” geografiýa ylmynyň pudagy hökmünde emele gelşiniň özboluşly taryhy bar. Günbatar Ýewropa ýurtlarynda kapitalistik önümçiligiň we önümçilik gatnaşyklarynyň netijesinde geografiýa ylmynyň bir pudagy hökmünde ykdysady we durmuş geografiýasy bilen baglanyşykly pikirler ösüp ugraýar. Kapitalistik gatnaşyklar netijesinde döwletler bazar ykdysadyýetine geçip ugraýarlar. Bazar gatnaşyklaryna geçilende, kärhanalary ýerlerde ornaşdyrmaklygyň kanunlary, kanunalaýyklyklary, ýörelgeleri işlenilip düzülýär. Günbatar Ýewropa döwletlerinde sebitler boýunça öndürilýän önümleri, içerki we daşarky şowda bazarlara çykarmak hakynda ylmy işler çap edilip ugralýar. Şeýle ylmy işleriň alnyp barylmagyny bazar ykdysadyýetiniň şertleri talap edýär. Sebäbi, her bir döwletde, önüm öndürýän kärhana öndüren önümini ýerleşdirmek üçin alada edýär. Şol sebäpli öndürilen önümleri daşarky bazarlara çykarmak üçin haýsy döwletlerde nähili harytlaryň öndürilýändigini, ol harytlaryň

haýsy döwletlerde ýetmezçilik edýändigini bilmek zerurlygy ýüze çykýar. Şonuň üçin hem geografiýanyň ykdysady we durmuş ugruna degişli ylmy işler köp ýazylyp başlanýar.

Ykdysady we durmuş geografiýa ylmy dürli ylymlar bilen aragatnaşyk saklaýar. Bu ders fiziki geografiýa, dünýäniň ykdysady we durmuş geografiýasy, dünýäniň ilatynyň geografiýasy, ekologiýa we beýleki geografiki dersler bilen baglanyşyklydyr. Onuň beýleki ylymlar bilen arabaglanyşygy, usulyýet we usulyýetçilik esaslary, barlag usullary hakynda umumy düşüňjeler, garaýyşlar beýan edilýär. Önümçiligi ýerleşdirmekligiň konsepsiýalary, kanunlary, kanunalaýyklyklary, ýörelgeleri, şertleri talyplara anyk mysallar arkaly düşündirilýär.

Türkmenistan döwletimiziň bazar ykdysadyýetine geýýän döwründe önümçiligi ýerleşdirmekligiň taglymat esaslaryny talyplara düşündirmek örän zerurdyr. Talyplar bu dersi öwrenenlerinde ylmy-nazaryýet babatda düýpli düşüňje alsalar, 2-5-nji okuw ýyllarynda pudaklaýyn ykdysady we durmuş geografiýasyna degişli dersleri öwrenenlerinde olar üçin ýeňillik döreýär. Ondan başga-da, talyplar ykdysady we durmuş geografiýasynyň dürli ugurlaryny öwrenenlerinde, özbaşdak ylmy-barlag işleri geçirenlerinde, ýyllyk, diplom iş ýazanlarynda, olara bu ders uly kömek eder.

Bu dersiň önünde şu aşakdaky **meseleler** durýar:

- talyplara ykdysady we durmuş geografiýasy barada nazaryýet düşüňjelerini bermek;

- onuň beýleki geografiýa dersleri we taryh, ykdysady, sosiologiýa ylymlary bilen bolan gatnaşyklaryna ser salmak;

- durmuş-demografiýa we hojalyk mümkinçiliklerine baha bermek, ýerlerde zähmet bölünişigi, önümçiligiň

bir ýere jemlenmegini (integrasiýasyny), döwletleriň arasyndaky ykdysady, medeni, syýasy hyzmatdaşlygy, hojalyk kärhanalaryny ýerleşdirmekligiň kanunalaýyklaryny, kanunlaryny, ýörelgelerini we şertlerini öwrenmek; täze ýerleri özleşdirmekde, meýdan-çäklerinde senagat, oba hojalyk, ulag, durmuş hyzmaty, rekreasion ulgamlary ösdürmekde häzirki zaman ylmy-tehniki ösüşiň gazanan üstünliklerini durmuşa ornaşdyrmak;

– halkara ykdysady, syýasy, medeni gatnaşyklary ýola goýmaklygyň usullary; döwletiň meýdan-çäklerini ykdysady sebitlere bölmek nazaryýetini we ýerli önümçilik toplumlaryň döreýşini anyk maglumatlar arkaly düşündirmek; käbir döwletleriň ykdysadyýetiniň ösüşiniň nusgalaryny (modellerini) seljermek;

– syýasy geografiýany, adamzadyň bütindünýä meselelerini, olaryň ýüze çykmagynyň sebäplerini, uruş we parahatçylyk, demografik, çig mallary we energiýany, gazylyp alynýan baýlyklary tygşytly ulanmak, ekologiki we durmuş meseleleri öwrenmek, şu meseleler barada ylmy işleri ýerine ýetirmek;

– tebigat bilen jemgyýetçilik önümçiligiň arasyndaky arabaglanyşygy we onuň gapma-garşylykly ýagdaýlaryny anyklap, olar sazlaşykly ýaşaşar ýaly çözgütleri hojalyga maslahat bermek – ykdysady we durmuş geografiýasynyň öwrenýän häzirkizaman derwaýys meseleleriniň biri hasaplanýar. Bulardan başga-da, Türkmenistanyň ykdysady we durmuş geografiýasy bilen baglanyşykly meseleleri, ýagny Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň ilkinji ýyllaryndan şu günlere çenli kabul edilen “Täze oba”, “10 ýyl Abadançylyk, agzybirlik, asudalyk, jebislik”, “Nebit we gaz”, açyk gapylar, Bitaraplyk, “Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň,

şäherleriň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin” Milli maksatnamasy, Daşoguzda geçirilen Ýaşulularyň maslahatynda kabul edilen “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin Milli maksatnamasy” we beýleki syýasatlaryny talyplara ykdysady we durmuş geografiýasy bilen baglanyşdyryp düşündirmeklik göz önüne tutulýar. Dünýäniň ösen döwletlerinde durmuş hyzmaty gullugyna, ony ösdürmeklige uly üns berilýär. Biziň döwletimizde hem ilatyň durmuş üpjünçiligi, onuň gowulanmagy barada döwlet derejesinde alada edilýär. 2007-nji ýyldan başlap, Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow tarapyndan Türkmenistanda ilatyň durmuş üpjünçiligi barada, bilim, ylym ulgamynda uly özgertmeler alnyp barylýar. 2007-nji ýylyň iýun aýyndan pensiýa almaýan raýatlara pensiýalar, çagaly zenanlara kömek pullary berlip başlandy. Sentýabr aýyndan başlap, mekdepde okuwçylaryň okadylýan möhletiniň on ýyl, ýokary okuw mekdeplerde talyplaryň okuwynyň 5-6 ýyl edilmegi, okadylyşyň bütindünýä ülhüsine gabat gelýär. 2007-nji ýylyň maý aýynyň 12-sinde Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetinde Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň göçme sessiýasyny geçireninde, döwletimizde Ylymlar akademiýasynyň we aspiranturanyň, doktoranturanyň açylýandygy barada aýtdy. Soňra, 2008-nji ýylyň iýun aýynyň 12-sinde Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Ylym we tehnika baradaky Ýokary geňeşiň göçme mejlisinde sözlän sözünde **“Ylmyň ileri tutulýan ugurlary boýunça ýokary okuw mekdeplerinde, ylmy-barlag edaralarynda açylan aspiranturalara, doktoranturalara,**

ordinaturalara ylmy işgärleriň 218-siniň kabul edilmegi we okamagy amala aşyrylyar. Bu işler, nesip bolsa, geljek ýyllarda-da dowam etdiriler. Şu ýyl ylmyň we bilimiň ösdürilmegine 64 milliard manat goýberildi, bu geçen ýyla garanyňda 30 göterim köpdür. Ylymlar akademiýasy we onuň institutlary gaýtadan hereket edip başlady. Häzirki wagtda öňdebaryjy tehnologiýalardan, tehnikalardan düýpli baş çykarýan türkmen alymlarynyň täze bir nesli kemala gelýär. Dünýä ylmynda gazanylan iň täze tehnikalar, tehnologiýalar önümçilige, ylma, bilime ornaşdyrylýar. Jemgyýetçilik başlangyjynda işleýän Ylymlar akademiýasyny şu ýylyň ahryna çenli döwlet tarapyndan maliýeleşdirilýän edara öwürmeli. Biziň geljekki meşhur alymlarymyzyň ýaş neslini terbiýeläp ýetişdirmeli. Biz bilimiň örän gymmatlydygyna, biziň ýurdumyzda bilimli we medeniýetli adam bolmagyň ähli halkyň hormatyna mynasyp bolmagy aňladýandygyna çuň düşüňäris. Şonuň üçin biz türkmen jemgyýetinde sowatly, bilimli, intellektual adamlara düýbünden başgaça garaýşy kemala getirmelidiris” diýip nygtady. (Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Ylym we tehnika baradaky Ýokary geňeşiň Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetinde geçirilen göçme mejlisinde sözlän sözi. “Mugallymlar gazeti”, iýun aýynyň 16-sy, 2008-nji ýyl). Biziň önümüzde entek edilmeli işler köp. Diýmek, döwletimizde ylmyň, bilimiň ösdürilmegine giň ýol açylýar we ýurdumyz Täze galkynyş we özgerişler zamanasyna gadam basýar.

Goşmaça edebiýatlaryň we okadylýan umumy okuwlaryň netijesinde tejribe-söhbetdeşlik sapaklarda talyplar bu dersi has çuňňur öwrenerler. Talyplara goşmaça özbaşdak işler

tabşyrylýar. Ol işleri ýerine ýetirmek üçin olar goşmaça edebiýatlary, maglumatlary, geografik kartalary, atlaslary ulanarlar we öwreneler. Golýazmany taýýarlamakda kömek berendikleri üçin kafedranyň professor-mugallymlaryna, ony okap öz belliklerini aýdan kärdeşlerime (B.Çaryýewa, T.A.Babaýewa, G.Hemraýewa, T.Amanmämmadowa) we beýlekilere çuňňur minnetdarlyk bildirýärim. Ykdysady we durmuş geografiýa hakynda ilkinji okuw maksatnamasy bolanlygy sebäpli, munuň ýetmezçilik edýän ýerleriniň we kemçilikleriniň bar bolmagy mümkin. Şonuň üçin öz bellikleriňizi we isleg-arzuwlaryňyzy Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň “Geografiýa” kafedrasyna ýazyp goýbermegiňizi haýyş edýäris.

1-nji bölüm. Ykdysady we durmuş geografiýasynyň taglymat we usulyýet esaslary

I.1. “Ykdysady we durmuş geografiýasynyň esaslary” dersiniň önünde durýan wezipeler

Ykdysady we durmuş geografiýasynyň umumy geografiýa ylmynyň pudagy hökmünde emele gelmegi. Bu pudakda amala aşyrylan ylmy açyşlar. Beýleki ylmlar bilen arabaglanyşygy. Onuň düzümi, maksady we wezipeleri. Ykdysady we durmuş geografiýasynyň esaslaryny öwrenmekligiň hojalyk ähmiýeti.

I.2. Ylmyň bu pudagynyň barlag usullary

Ykdysady we durmuş geografiýada ulanylýan dürli barlag usullary: edebiýat bilen tanyş bolmak, deňeşdirme, hasabat, kartografiki, matematiki modelirlemek we çaklama usullary. Ykdysady geografiki habarlary ýygnamak, işlemek we saklamak meseleleri. Geoinformasion ulgamlar.

I.3. Ykdysady we durmuş geografiýasynyň esaslarynyň emele geliş we ösüş döwürleri

Ykdysady geografiýa aňyýetiň we düşüňjeleriň emele gelmegi. Ykdysady we durmuş geografiýasyna degişli düşüňjeleriň, ylmy işleriň we ugurlaryň Ýewropa döwletlerinde emele gelişi. XVIII-XIX asyrlarda Russiýada ýurduň ykdysady we durmuş geografiýasy bilen baglanyşykly ilkinji ylmy işler. XIX asyryň aýagynda we XX asyryň başlarynda ykdysady geografiýa garaýyşlaryň esasy ugurlarynyň döremegi. Ykdysady we durmuş geografiýasynyň SSSR döwründäki ýagdaýy. XX asyrdäki dünýä ykdysady we durmuş geografiýasynyň emele gelmegi. Diýarymyzyň ykdysady we durmuş geografiýasynyň Türkmenistanda öwrenilişi we ösüşi.

I.4. Tebigat bilen adamzadyň hojalyk ulgamlaryndaky baglanyşygyna ykdysady-geografik garaýyşlar

Jemgyýet we geografik sreda barada düşüňje. “Tebigat-ilat-hojalyk” ulgamynyň bitewiligi. Durmuş ulgamlarynyň ösüşi, durmuş-demografik ýagdaýlar we olaryň tebigata edýän täsiri. Ilatyň hojalygyna tebigy hadysalaryň edýän täsiri. Tebigat-ilat-hojalyk üçlemäniň esasy syýatlary we özara täsir ediş kanunalaýyklyklary.

2-nji bölüm. Ykdysady we durmuş geografiýasynyň esaslary hakynda umumy düşüňjeler, garaýyşlar

2.1. Döwletiň hojalygyny ösdürmekde meýdan çäkleriniň, ykdysady-geografik ýerleşişiniň, tebigy şertleriniň we baýlyklarynyň ähmiýeti

Döwletiň ýeriniň geografik ýerleşşi, tutýan meýdany we bitewiligi hakynda düşüňje. Döwletiň meýdan çäkleriniň

ykdysady-geografik ýerleşişiniň zerur alamatlary. Tebigy şertler we baýlyklar, tebigy baýlyklaryň toparlanmasy (klassifikasiýasy). Tebigy baýlyklar bilen öndüriji güýçleriň ýerleşişindäki özara baglanyşyk. Ýeriň tebigy baýlyk mümkinçiliklerine baha bermek.

2.2. Döwletiň durmuş-demografiýa we hojalyk mümkinçiliklerine baha bermek

Ilat-döwletiň esasy öndüriji güýjüdür. Ýerleriň demografik ýagdaýy we ilatyň göçmekliginiň sebäpleri. Şäherleşmek, ilatyň meýdan-çäkler boýunça ýerleşmek ulgamynyň döremegi. Ýerlerde ilatyň durmuş-demografik ýagdaýyny we hojalygyny ösdürmek mümkinçiliklerine hemmetaraplaýyn baha bermek. “Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşaýyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin” Milli maksatnamasy, Daşoguzda geçirilen Ýaşulularyň maslahatynda kabul edilen “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin Milli maksatnamasy” ilatyň ykdysady, medeni hal-ýagdaýyny gowulandyrmak barada.

3-nji bölüm. Ykdysady we durmuş geografiýasynyň taglymat esaslary

3.1. Hojalygy, önümçiligi ýerlerde ornaşdyrmaklygyň kanunlary, kanunalaýyklyklary, ýörelgeleri we şertleri

Önümçiligi ýerlerde gurnamaklyk hakdaky düşüňjeleriň özara baglanyşygy. Önümçiligi ýerlerde ornaşdyrmaklygyň aýratynlyklary, özboluşly häsiýetleri. Geografiki giňişliklerdäki önümçilik ulgamlarynyň ilatyň ýerleşmegine edýän täsiri. Türkmenistanyň hojalygynyň bazar ykdysadyýetine geçiş

aýratynlyklary. Ykdysady we durmuş geografiki taglymatlar. Ykdysady we durmuş geografiki kanunalaýyklyklar. Ykdysadyýeti ösdürmekligiň esasy ýörelgeleri. Önümçiligi ýerleşdirmekligiň şertleri.

3.2. Ýerlerde geografiki zähmet bölünişigi, zähmetiň we önümçiligiň bir ýere jemlenmegi (konsentrasiýasy)

Ýerlerde geografiki zähmet bölünişiginiň emele gelmeginiň sebäpleri. Ylmy-tehniki ösüş şertlerinde ýerlerde zähmet bölünişiginiň kämilleşmegi. Halkara zähmet bölünişigi we onuň ösüş ugurlary. Ýerlerde önümçiligiň bir ýere jemlenmegi (konsentrasiýasy). Zähmetiň bir ýere jemlenmeginiň sebäpleri we görnüşleri. Halkara ykdysady birleşmeleriniň (integrasiýanyň) geografiki giňişliklerdäki görnüşleri.

3.3. Döwleti ykdysady taýdan sebitlere (raýonlara) bölmek nazaryýeti we ýerlerde önümçilik toplumlarynyň döremegi

Ykdysady sebitleri (raýonlary) döretmek nazaryýetiniň hojalyk ähmiýeti. Ykdysady sebitleri dörediji faktorlar. Ykdysady sebitleri bölmekligiň edähetleri (prinsipleri). Ykdysady sebitleriň görnüşleri we hojalyk düzümleri. Ykdysady sebitleriň hakykylygy barada garaýyşlar. Ykdysady taýdan sebitlere bölmek nazaryýetiniň we tejribeliliginiň ösüşi. Döwletiň meýdan-çäklerini ykdysady we durmuş taýdan sebitlere bölmek. Ýerlerde kärhana toplumlarynyň emele gelmek nazaryýeti.

4-nji bölüm. Dünýäniň we döwletleriň hojalyk düzüminiň emele gelmegi

4.1. Dünýä hojalygynyň geografiýasynyň emele gelmeginiň tebigy we ykdysady şertleri

Dünýä hojalygynyň emele gelmeginiň tebigy, ykdysady, durmuş şertleri. Dünýä hojalygynyň emele gelşi. Dünýä hojalygynyň täze pudaklarynyň döremegi. Döwletleriň hojalygynda ylmy-tehniki ösüşiň ornaşdyrylyşy.

4.2. Häzirkizaman jemgyýetiň maddy-tehniki bazasyny ykdysady-geografik taýdan seljermek

Döwletiň halk hojalyk toplumynyň esasy düzümleri barada düşünje. Halk hojalygynyň pudaklaýyn düzümi: maddy-önümçilik sferasy; senagat we pudagara toplumlaryň emele gelmegi; pudagara gurluşyk toplumu; harby senagat toplumu; oba senagat toplumu. Hojalygyň meýdan-çäkler düzümi: esasy görnüşleri we aýratynlyklary.

4.3. Ylmy-tehniki ösüş (YTÖ) önümçiligi çalt ösdürmekligiň esasy ýörelgesidir

Ylmy-tehniki ösüş önümçiligi çalt ösdürmekligiň esasy ýörelgesidir. Önümçiligiň ýerleşişine ylmy-tehniki ösüşiň edýän täsiri. Ylmy-tehniki ösüşiň ugurlary. Sebitleriň hojalyk kärhanalarynda täze enjamlary, tilsimatlary (tehnologiýany) ornaşdyrmaklygyň zerurlygy. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Türkmenistanda ylmy, bilimi we tehnika ösdürmek barada edýän aladalary.

5-nji bölüm. Jemgyýetçilik önümçiliginiň ýerlerde gurnalyşy we sebitleýin ösüşi

5.1. Ýerlerde senagat ulgamlarynyň ösüşi

Ýerlerde hojalygy gurnamakda we ösdürmekde senagat önümçiliginiň ähmiýeti. YTR we senagat önümçiligini toparlaýyn ösdürmekligiň meseleleri. Senagat kärhanasynyň ýerli-önümçilik toplumy döretmek mümkinçiligi. Senagat ulgamlarynyň ykdysady sebit döretmekde ähmiýeti. Ýurdumyzda döredilýän senagat kärhanalaryň ykdysadyýeti, medeniýeti, halkyň maddy hal-ýagdaýyny ösdürmekde ähmiýeti.

5.2. Ýerlerde oba hojalyk kärhanalaryny ornaşdyrmak

Oba hojalygyny ýerlerde gurnamaklyk agrosenagat (AST) toplumyny döretmekligiň esasydyr. Oba hojalygyň ýerli toplumyny öwrenmekligiň ykdysady-geografik usullary. Oba hojalyk ulgamlarynyň ýerleşmegine tebigy şertleriň we baýlyklaryň edýän täsiri. Oba hojalyk kärhanalaryny we agrosenagat hyzmatdaşlygyny geljekde ösdürmek mümkinçiligi. Türkmenistanyň XX Halk Maslahatynda oba hojalygyny ösdürmek barada kabul edilen kanunlar we kararlar. “Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşaýyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin”, “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin” Milli maksatnamalarynda oba hojalygyny ösdürmek meselesi.

5.3. Täze ýerleri özleşdirmek

Täze ýerleri özleşdirmeklik önümçiligi ornaşdyrmaklygyň esasy ýörelgeleriniň biridir. Ýerleri hojalyk taýdan

özleşdirmekligiň esasy döwürleri. Täze özleşdirilen ýerlerde önümçiligi gurnamaklygyň ugurlary. Durmuş hyzmaty boýunça kärhanalary ösdürmekligiň zerurlygy. “Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriniň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin” Milli maksatnamasy täze döredilen etraplaryň oba hojalygyny ösdürmek hakynda.

5.4. Ulag we aragatnaşyk ulgamlaryny ösdürmegiň ykdysady-geografiki meseleleri

Ulag ulgamlarynyň hojalygy ösdürmekde ähmiýeti. Ulag ulgamlaryny ösdürmeklige döwletiň ýardam etmegi. Oňa hususy kärhanalaryň gatnaşmagy. Käbir ulag görnüşleriniň ýük we ýolagçy gatnatmakda tutýan orny. Aragatnaşyk ulgamyny ösdürmekligiň zerurlygy. “Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriniň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin”, “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin” Milli maksatnamalarynda ulag, aragatnaşyk ulgamlaryny ösdürmek meselesi.

5.5. Hyzmat ediş gullugynyň önümçilige, ilatyň ýerleşişine edýän täsiri

Hyzmat ediş gullugynyň döwlete zerurlygy. Ilata durmuş hyzmatyny edýän pudaklar. Hyzmat ediş gullugynyň ykdysady ähmiýeti. Hyzmat ediş gullugynyň ýaşayyş ähmiýeti. Durmuş hyzmaty kärhanalaryny ösdürmegiň zerurlygy.

5.6. Halkara ykdysady we syýasy gatnaşyklary ösdürmek meseleleri

Dünýäniň käbir döwletleriniň we Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň ösüş aýratynlyklary. Goňşy döwletler bilen

syýasy we ykdysady gatnaşyklary ösdürmek. Döwlete zerur senagat we oba hojalyk önümlerini getirmek. Döwletiň taýýar önümlerini daşarky bazarlara çykarmak. Birek-birege ykdysady kömek bermek üçin halkara guramalarynyň ähmiýeti. Döwletleriň içki işlerine gatyşmazlyk, Bitaraplyk syýasaty.

6-njy bölüm. Ykdysady we durmuş geografiýasynyň täze ugurlarynyň emele gelmegi

6.1. Ykdysady we durmuş geografiýasynyň köne ugurlarynyň janlanmagy we täze ugurlarynyň emele gelmegi

Bu ugruň galkynmagy. Diniň geografiýasy. Dünýäniň ilatynyň ylym-bilim derejesi. Medeniýetiň geografiýasy. Medisina geografiýasy. Bedenterbiýäniň we sportuň geografiýasy. Jenaýatçylygyň geografiýasy.

6.2. Rekreasiiýanyň yzygiderli ösüş meseleleri

Ýerleriň rekreasiýa mümkinçiliklerini öwrenmek. Ýerlerde ilatyň dynç alyş, kesel bejeriş merkezlerini döretmek. Hazar deňziniň kenarynda “Awaza” dynç alyş toplumynyň döredilmegi. Topragyň üstki gatlagyny ýeliň tozатmagyna, suwuň ýuwmagyna garşy göreşmek. Çölleşmek ýagdaýynyň önüni almak. Ýerleri batgalaşmakdan, şorlaşmakdan goramak.

6.3. Syýasy geografiýa-geosyýasat jemgyýetçilik geografiýa ylmy hökmünde

Syýasy geografiýa mazmuny boýunça geografiýa ylmynyň aýratyn şahasy hökmünde. Syýasy geografiýanyň häzirki zaman barlaglarynyň esasy ugurlary. Syýasy geografiýa – ýerli syýasy ulgamlary öwrenýän ylym hökmünde. Döwletleriň

gurnalışynyň görnüşleri, syýasy dolandyryşlar. Döwletiň syýasy gurluşy, meýdany we araçägi.

7-nji bölüm. Bütindünýä ykdysady-geografiki meseleleriň döremeginiň sebäpleri we görnüşleri

7.1. Adamzadyň bütindünýä ykdysady-geografiki meseleleriniň ýüze çykmagynyň sebäpleri we görnüşleri

Adamzadyň ruhy ösüşiniň, medeniýetiniň, syýasatynyň, durmuşynyň we ykdysadyýetiniň bütindünýä meseleleri we olaryň görnüşleri: döwletleriň arasynda harby bileleşikleriň emele gelmegi; uruş we parahatçylyk, demografik, azyk, ekologiki, çig mallary we energiýany ulanmak, durmuş meseleleri.

7.2. Adamzadyň bütindünýä geodemografik meseleleri

Dünýäde häzirkizaman geodemografik meseleleriň ýüze çykmagy. Geodemografik meseleleriň beýleki bütindünýä meseleleri bilen arabaglanyşygy. Geourbanistika meselesi. Bütindünýä, sebitara geodemografik meseleleri öwrenmekde “Ykdysady we durmuş geografiýasy” ylmyň wezipeleri. Geodemografik meseleleri çözmeklige dürli garaýyşlar.

7.3. Dünýäniň ilatynyň ykdysady işeňňir bölegi, bilim derejesi we saglyk ýagdaýy

Dünýäniň artýan ilatynyň ýaş aýratynlyk meseleleri. Dünýäniň ilatynyň sowatlylyk derejesini ýokarlandyrmak. Ilatyň saglyk ýagdaýyny gowulandyrmak. Dünýäde işsizligi ýok etmek. Dünýäniň ilatyny azyk bilen üpjün etmek meselesi.

7.4. Dünýäniň döwletleriniň hojalygyny tebigy çig mallar bilen üpjün etmek

Dünýäniň halklarynyň ýakyn ýyllarda we uzak geljekde mineral çig mallar bilen üpjünçiligi. Ylmy-tehniki öňegidişlik we çig mallaryň täze görnüşleri. Dünýä ummanlarynyň çig mal baýlyklaryny hojalykda ulanmak. Çig mal meselelerini çözmekde halkara hyzmatdaşlyk we olary öwrenmekde “Ykdysady we durmuş geografiýasynyň” wezipeleri.

7.5. Dünýäniň ilatynyň energetik çig mallar bilen üpjünçiligi

Energetik çig mallaryň görnüşleri we olaryň hojalykda ulanylyşy. Energetik çig mallaryň gytçylygynyň sebäpleri. Ýer togalagynyň elektroenergetikasynyň ýagdaýy. Ýer togalagynyň energetik çig mallar bilen üpjünçiligi. Energetikanyň geljegi.

7.6. Gazylyp alynýan baýlyklary tygşytly ulanmak meselesi

Gazylyp alynýan tebigy baýlyklaryň hojalykda ulanylyşy. Tebigy baýlyklaryň ýetmezçiligi hakda dürli garaýyşlaryň emele gelmegi. Gazylyp alynýan baýlyklary senagat kärhanalarynda işlemek meselesi.

7.7. Ekologiki meseleler (problemalar)

Ekologik problemalaryň döremeginiň sebäpleri. Litosferanyň, gidrosferanyň, atmosferanyň hapalanýşy. Kislotaly ýagyşlaryň döreýiş problemalary. Ozon gatlagynyň zaýalanmagy. Sebittara problemalaryň döremegi we olary çözmek. Tebigy sredanyň bütindünýä monitoring problemasy.

7.8. Uruş we parahatçylyk meselesi

Dünýäniň döwletleriniň arasynda I we II Jahan uruşlarynyň tutaşmagynyň sebäpleri. Döwletleriň arasynda

harby birleşmeleriň emele gelmegi. XX asyryň 90-njy ýyllaryna çenli “Sowuk uruş” syýasatyň dowam etmegi. Garaşsyz, Bitarap döwletleriň we BMG-niň parahatçylygy goramakda alyp barýan işleri.

7.9. Dünýäniň ilatyny ýer-suw bilen üpjün etmek

Ýer-suw baýlyklarynyň ýetmezçiliginiň tebigy we ykdysady sebäpleri. Ýer-suw baýlyklarynyň ýetmezçiligini aradan aýyrmak mümkinçilikleri. Ýer-suw baýlyklary tygşytly peýdalanmakda ykdysady we durmuş geografiýasynyň önünde durýan wezipeler.

Meret Hudaýýarow, Amanguly Magtymow

**YKDYSADY WE DURMUŞ
GEOGRAFIÝASYNYŇ ESASLARY**

dersi boýunça okuw maksatnamasy

M.Hudaýýarow, B.Çaryýew, N.Oraýew

TÜRKMENISTANYŇ YKDYSADY WE DURMUŞ GEOGRAFIÝASY

okuw maksatnamasy

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan makullanyldy*

Aşgabat – 2010

TÜRKMENISTANYŇ YKDYSADY WE DURMUŞ GEOGRAFIÝASYNYŇ MAKSADY WE WEZIPELERI

“Türkmenistanyň ykdysady we durmuş geografiýasy” dersi Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň (geografiýa, daşky gurşawy öwreniş, kartografiýa, meteorologiýa), Seýitnazar Seýdi adyndaky Mugallymçylyk institutynyň “Geografiýa” hünärlerinde, ýurdumyzyň beýleki ýokary okuw mekdeplerinde dürli hünärlerde öwredilýär. Bu ders Garaşsyz we baky Bitarap Türkmenistanyň hojalyk pudaklarynyň ýerleşişini, ösüşini we ilatynyň durmuş ýagdaýlaryny öwrenýän ders hasaplanýar.

Şeýle hem bu okuw dersiniň maksady öz Watanymyzyň tebigy şertleriniň we baýlyklarynyň köpdürlüligi, ilatynyň artyş we ýerleşiş aýratynlyklary, olaryň ýurduň öndüriji güýçleriniň ösüşine we meýdan-çäk guralyşyna täsirini, özara baglanyşygyny, Döwletbaştutanymyzyň ykdysady, syýasy-jemgyýetçilik ylmy taglymatlarynyň şu ylmyň nazaryýet esaslaryny we kanunalaýyklyklaryny ösdürmekdäki ähmiýetini talyp ýaşlara düşündirmekden ybaratdyr.

Okuw dersiniň esasy wezipesi-talyplaryň geografiýany öwrenmeklige höwesini artdyrmak, olarda dünýäniň we öz ýurdumyzyň durmuş-ykdysady keşbi baradaky düşüňjeleri döretmek, özbaşdak geografiki pikirlenmäni öwretmek döwrüň esasy talabydyr. Türkmenistanyň dolandyryş-çäk kartasyna,

tebigy baýlyklaryna, ilatyna, hojalygyna, zähmetiň geografiki bölünişine, önümçilik pudaklarynyň geografiýasyna, daşky gurşawy goramak we tebigy baýlyklary rejeli peýdalanmak meselelerine, ýurduň aýry-aýry durmuş-ykdysady sebitlerine we kiçi ykdysady etraplaryna ykdysady-geografik häsiýetnama bermek başarnygyny ösdürmek, statistiki we kartografiki maglumatlar bilen özbaşdak işlemek, derňemek we seljermek endiklerini, başarnyklaryny ösdürmek bolup durýar.

Ykdysady we durmuş geografiýasynyň esasy wezipesi – öndüriji güýçleriň tebigy şertler we baýlyklar bilen ýerlerde utgaşyşyny, olaryň özara arabaglanyşygyny, Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň döwletimiziň ykdysadyýetini, medeniýetini, syýasatyny, daşary döwletler bilen ykdysady gatnaşyklaryny gowulandyrmakda bitiren hem-de amala aşyrýan işlerini talyp ýaşlara düşündirmekden ybaratdyr. Beýik galkynyşlar we özgertmeler döwründe Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda döwletimizde alnyp barylýan we bitiren ähliahalk bähbitli işleriniň ähmiýetini talyp ýaşlara düşündirmek zerurdyr.

1991-nji ýylyň oktýabr aýynyň 27-sinde Türkmenistan Garaşsyz, demokratik hem-de dünýewi döwlet diýlip yglan edildi. 1995-nji ýylyň dekabryň 12-sinde Birleşen Milletler Guramasy tarapyndan 185 döwletiň razyçylygy bilen Eziz Watanymyza “Baky Bitaraplyk” derejesi berildi. Birleşen Milletler Guramasynyň razyçylygy bilen Türkmenistan Halkara meselelerinde Merkezi Aziýada ylalaşdyryjy merkez hökmünde çykyş edýär. Aşgabatda “Ýewropa öýi” işe girizildi.

Talyp ýaşlara watansöýüjilik terbiýesini bermekde, olaryň medeniýetini, ruhy baýlygyny artdyrmakda,

ýurdumyzyň ykdysadyýetde, medeniýetde gazanan üstünliklerini öwretmekde, olaryň bu ugurdan düşüňjelerini hertaraply ösdürmekde Türkmenistanyň ykdysady we durmuş geografiýasynyň ähmiýeti çäksizdir. Türkmenistanyň Prezidentiniň ýolbaşçylygynda döwletimiziň hojalygyny, halkyň hal-ýagdaýyny ösdürmek we gowulandyrmak maksady bilen köp işler amala aşyryldy. “On ýyl abadançylyk, agzybirlik, asudalyk, jebislik”, “Bilim”, “Azyk”, “Galla”, “Pagta”, “Nebit we gaz”, “Ýurdumyzy bagy-bossanlyga öwürmek” maksatnamalary ýerine ýetirildi we ýerine ýetirilýär. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň irginsiz aladasy bilen ýurdumyzyň ykdysadyýeti, medeniýeti, ylym-bilim ulgamy ösdürilýär. Garaşsyz, baky Bitarap ýurdumyzyň taryhy, tebigaty, türkmen halkynyň milli mirasy, däp-dessurlary, döwletimizi durmuş we ykdysady taýdan ösdürmegiň aýratynlyklary, mümkinçilikleri barada çuňňur bilimler bermek esasynda ýaşlarda Watana söýgi, watançylyk duýgusyny ösdürmekden ybaratdyr. Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda dünýä ülhüsine laýyk gelýän täze ylym-bilim ojaklary, senagat kärhanalary, etraplar, şäherçeler, şäherler, ulaglar we aragatnaşyk ulgamlary döredilýär. Goňşy döwletler bilen ykdysady, syýasy, medeni gatnaşyklar öňküden has gowulandyrylýar. Onuň atalyk aladasy bilen amala aşyrylýan işleri talyp ýaşlara düşündirmekde bu dersiň örän uly ähmiýeti bar. Türkmenistanyň ykdysadyýetini ösdürmekde, dünýäniň dürli döwletleri bilen ykdysady, syýasy we medeni gatnaşyklary gowulandyrmakda ýurdumyzda amala aşyrylýan işler, anyk mysallar arkaly okyjylara ýetiriler. Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda dünýäniň ähli döwletleri

bilen Türkmenistanyň ykdysady, syýasy gatnaşyklarynyň ösdürilmegini talyp-ýaşlara öwretmek tebigy zerurlykdyr.

Türkmenistanyň beýleki döwletlere meňzemeýän özünüň ösüş ýoly, dünýäniň ösen döwletlerinde ykdysady çökgünligiň dowam edýän döwründe, bazar ykdysadyýetiniň kynçylyklaryny gysga wagtyň içinde döwletimiziň ýeňip geçişi barada talyplara giňden gürrüň berler. Bu dersde Türkmenistanyň ilaty, zähmet ätiýaçlyklary, tebigy şertleri we baýlyklary, hojalygynyň ösüşi (senagat, agrosenagat, ulag, aragatnaşyk, durmuş hyzmaty gullugy toplumlar), ykdysady sebitleri, daşarky ykdysady gatnaşyklary, 2020-nji ýyllara çenli döwletimiziň ykdysady, syýasy we medeni ösüş aýratynlyklary barada talyplar anyk maglumatlary alyp bilerler. Ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň, medeniýetiniň ösmeginde 2007-nji ýylda kabul edilen “Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşaýyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin” Milli maksatnamasynyň ýerine ýetirilişi barada anyk maglumatlar berler. 2010-njy ýylyň maý aýynda Daşoguz şäherinde geçirilen Ýaşulularyň maslahatynda Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Halka daýanmak ýurduň durmuş-ykdysady ösüşiniň esasy, kesgitleýji şertidir” çykyşynda kabul edilen “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin Milli maksatnamasy” döwletimiziň ykdysady-durmuş ösüşiniň geljegini talyplara düşündirmekde ähmiýeti uludyr.

1-nji bölüm. Türkmenistanyň ykdysady we durmuş geografiýasynyň maksady, wezipeleri

“Türkmenistanyň ykdysady we durmuş geografiýasy” okuw dersiniň maksady we wezipeleri, düzümi. Edebiýat, kartografik we beýleki maglumat çeşmelerine syn bermek.

Ylymlar ulgamynda “Türkmenistanyň ykdysady we durmuş geografiýasynyň” orny, tebigat, ykdysadyýet, tehnika ylymlary we önümçiligiň tehnologiýasy bilen arabaglanyşygy, amaly we terbiýeçilik ähmiýeti.

Türkmenistanda öndüriji güýçleriň meýdan-çäklerde guralyşy, olaryň pudaklaýyn we sebitler boýunça aýratynlyklary.

“Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry”, “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin” Milli maksatnamalaryny, şeýle-de Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdumyzy durmuş-ykdysady taýdan ösdürmek boýunça meýilnamalaryny ýerine ýetirmekde şu ylmy pudagynyň önünde durýan wezipeler.

Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan dünýäniň syýasy kartasynda.

Türkmenistanyň Merkezi Aziýada amatly ykdysady-geografik, syýasy geografik we geosyýasy ýerleşişiniň aýratynlyklary. Meýdany we araçäkleri. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurduň ykdysady we syýasy garaşsyzlygyny, baky Bitaraplyk statusyny berkitmek boýunça geçirýän taryhy ähmiýetli işleri.

Geçmişde türkmenleriň dünýä siwilizasiýasyna (ýaşayşyna) goşan goşantlary barada.

Türkmenistanyň ykdysady we ylmy-tehniki potensialy (mümkinçilikleri). Ýurduň dünýä hojalygyndaky orny. Türkmenistan dünýä syýasy we ykdysady bileleşiklerinde.

2-nji bölüm. Türkmenistanyň dolandyryş-çäk bölünişi

Türkmenistan demokratik, dünýewi, Garaşsyz we baky Bitarap döwletdir. Türkmenistanyň döwlet gurluşynyň konstitusion esaslary. Ýurduň dolandyryş-meýdan çäk bölünişi we onuň ýörelgeleri. Ýurduň dolandyryş-çäk bölünişi we onuň sowet hökümeti ýyllary içinde üýtgeýşi. Taksonomiki birlikler. Garaşsyzlyk ýyllarynda Türkmenistanyň dolandyryş-çäk gurluşynda bolup geçen özgerişler.

3-nji bölüm. Tebigy şertlere we baýlyklara ykdysady-geografik taýdan baha bermek

Türkmenistanyň tebigy şertleriniň we baýlyklarynyň hojalykda peýdalanylyşy. Tebigy şertleriň, baýlyklaryň senagat, oba hojalyk, ulag, dynç alyş we kesel bejeriş kärhanalaryny ýerleşdirmekde tutýan orny. Oba, şäher ilat mesgenlerini gurmakda tebigy şertleriň göz önünde tutulyşy. Türkmenistanyň tebigy baýlyk mümkinçilikleri. Tebigy baýlyklaryň emele gelşi, hojalykda ulanylyş häsiýetleri boýunça bölünişi.

Mineral baýlyklar. Türkmenistanyň meýdan çäginin geologik taýdan öwrenilişi. Mineral baýlyklaryň ýaýraýşynyň kanunalaýyklygy. Garaşsyzlyk ýyllarynda ýurduň mineral baýlyklaryny gözlemek, öwrenmek, özleşdirmek we

peýdalanmak boýunça geçirilýän döwlet syýasaty. Senagat üçin mineral çig-mal we ýangyç-energetika baýlyklary, olaryň geografiýasy. Mineral baýlyklaryň mukdar we hil häsiýetnamasy.

Klimat we rekration baýlyklar. Türkmenistanyň agroklimat aýratynlyklary. Gün energiýasynyň ýere düşüş ýagdaýy, oba hojalyk ekinleriň ösüş döwrüniň dowamlylygy. Türkmenistanyň agroklimat sebitleri. Dynç alşa we saglygy bejerişe degişli baýlyklar. Hazar deňiz kenarynyň ulanylmagy barada Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň edýän aladalary. “Awaza” dynç alyş zolagynyň döredilmegi. Türkmenistanda klimat bilen baglanyşykly şypahanalar.

Oba hojalyk pudaklaryny ösdürmek üçin klimat baýlyklarynyň ähmiýeti. Tebigy şypa (rekreasion) baýlyklary, olaryň düzümi we ýaýraýyş aýratynlyklary.

Suw, ýer-toprak we biologiki baýlyklar.

Tebigatda, adamyň hojalyk işinde suwuň ähmiýeti. Döwletimiziň suw üpjünçiligi. Ýerli suwlaryň hojalykda ulanylyşy. Suw baýlyklaryny tygşytly peýdalanmak we hapalanmakdan goramak. Suwy tygşytly peýdalanmaklygyň dünýä tejribesiniň Türkmenistanda ulanylyşy. “Türkmen kölüniň” döredilmeginiň ähmiýeti. Hazar deňziniň syýasy, ykdysady, ekologiki meseleleri. “Suw damjasy-altyn dänesi” baýramy.

Toprak we ýer baýlyklarynyň hojalykda ulanylyşy. Ýer we toprak baýlyklarynyň hasaba alnyşy: ýer fondy, düzümi, peýdalanylyşy. Suwarymly ekerançylyk, öri meýdanlaryň suwlulandyrylyşy. Ekerançylyk zolakda ýerleriň meliorativ ýagdaýynyň gowulandyrylyşy. Ýeriň şorlaşmagynyň, çölleşmeginiň, ýuwulmagynyň, tozamagynyň önüni almak.

Täze ýerleriň özleşdirilmegi. Toprak we ýer baýlyklaryny gorap saklamak we rejeli peýdalanmak.

Biologik baýlyklar. Türkmenistanyň ösümlik dünýäsiniň dürlüligi. Derman ösümlikler, olary goramak we ösdürip ýetirdirmek meselesi. Tokaýlar. Türkmenistanyň ösümlik, haýwanat dünýäsini goramak. Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy bagy-bossanlyga öwürýän “Gök guşak” syýasatynyň durmuşa geçirilişi. Goraghanalar we olaryň ähmiýeti. Türkmenistanyň “Gyzyl kitabynyň” döredilmegi. Önümçilik ähmiýetli ýabany haýwanlar, olary köpeltmek mümkinçilikleri. Daşky gurşawyň ýagdaýyna gözegçilik etmek we onuň hapalanmagynyň önüni almak çäreleri.

4-nji bölüm. Türkmenistanyň ilatynyň geografiýasy

Ilatyň sany, köpelişi we düzümi. Türkmenistandaky häzirki demografiki ýagdaý we Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň demografiki syýasaty. Ýurduň ilatynyň sany we onuň üýtgeýşi (dinamikasy). Ilatyň üznüksiz köpelişiniň esasy aýratynlyklary. Ilatyň dogluş, ýogalyş we tebigy köpelşiniň koeffisiýenti. Türkmenistanyň sebitleri boýunça ilatyň tebigy köpelşiniň aýratynlyklary.

Ýurduň ilatynyň ýaş, jyns we maşgala düzümi we göçüp-gonuş hereketi. Ilatyň milli düzümi, onuň üýtgeýşi. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdumyzyň meýdan çäginde ýaşaýan ähli milletleriň deň hukuklylygy baradaky syýasaty.

Zähmet baýlyklary we olaryň peýdalanylyşy. Zähmet baýlyklary, olaryň düzümi. Gol zähmet baýlyklaryny peýdalanmagyň meseleleri we sebitler boýunça aýratynlyklary. Türkmenistanda iş ýerlerini döretmek barada geçirilýän

döwlet möçberindäki çäreler. Ykdysady işjeň ilatyň halk hojalyk pudaklary boýunça meşgullanyş aýratynlyklary.

Ilatyň ýerleşiş aýratynlyklary. Ýurduň meýdan çäkleri boýunça ilatyň ýerleşiş aýratynlyklary. Ilatyň ortaça gürlügindäki tapawutlar. Ilatyň meýdan çäkler boýunça ýerleşişiniň görnüşleri we geografik keşbi. Ilatly mesgenleriň meýdan-çäk toplumlary. Şäher we oba ilaty. Şäherler we şäherçeler, olaryň ýerleşiş aýratynlyklary. Şäher emele getiriji sebäpkärler. Oba ilatynyň ýerleşiş aýratynlyklary, sebitler boýunça tapawutlar. Oba ilatly mesgenleriň görnüşleri. Türkmenistanda halkyň maddy hal-ýagdaýlarynyň gowulandyrylmagy barada edilýän aladalar we maddy ýeňillikler.

5-nji bölüm. Türkmenistanyň halk hojalyk toplumy Türkmenistanyň halk hojalygy bazar ykdysadyýetine geçiş şertlerinde

Halk hojalyk toplumynyň döremegi we ösüşi. Türkmenistanyň sowet häkimiýeti ýyllarynda durmuş-ykdysady ýagdaýy. Bir bitewi halk hojalyk toplumynyň döremegi we onuň pudaklaýyn düzümi. Garaşsyzlyk ýyllarynda ýurduň halk hojalyk ulgamynyň bazar ykdysadyýetine geçiş aýratynlyklary. Täze bazar gatnaşyklarynyň emele gelmegi. Döwletiň salgyt syýasaty. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň alyp barýan “Açyk gapylar” syýasatynyň taryhy ähmiýeti. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşinde ýetilen sepgitler. Garaşsyzlyk ýyllarynda ýurduň, ykdysadyýetinde bolup geçen oňaýly özgerişler, “Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry”,

“Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin” Milli maksatnamalarynyň durmuşa geçirilişi.

Türkmenistanda azyk garaşsyzlygyny gazanmak, halkyň maddy hal ýagdaýyny ýokarlandyrmak we durmuş goraglylygyny berkitmek babatda ýetilen sepgitler. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Beýik galkynyşlar we täze özgertmeler eýýamynda geçirýän durmuş-ykdysady özgertmeleri.

6-njy bölüm. Türkmenistanyň senagat önümçiligi

Ýurduň senagatynyň pudaklaýyn we meýdan-çäk düzümi. Senagatyň geografiýasynda bolup geçen özgerişler.

Ýangyç-energetika toplumy. Ýangyç-energetika toplumynyň ösüş aýratynlyklary, düzümi. Ýangyç-energiýa baýlyklary, olara mukdar we hil taýdan baha bermek. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdumyzda ýangyç-energetika toplumyny ösdürmegiň uzak möhletleýin maksatnamalary we olaryň durmuşa geçirilişi. Toplumy ösdürmek babatda döwletimiziň we daşary ýurtlaryň maýa goýumlary. Halkara ähmiýetli taslamalar.

Ýangyç senagaty. Ýangyç senagaty. Ýangyjy gazyp almagyň geografiýasyndaky özgerişler. Ýurduň ýangyç deňagramlylygynyň düzüminiň üýtgemegi we bu senagat pudagynyň ösüşindäki öňe gidişlikler. Nebiti çykarmak we gaýtadan işlemek. Gaz senagatynyň ösüş aýratynlyklary. Tebigy gazy çykarmak, daşamak we sarp etmek. Türkmenistanyň daşary söwdasynda nebitiň we tebigy gazynyň ähmiýeti.

Elektroenergetika Onuň ýurduň öndüriji güýçlerini ösdürmekde ähmiýeti we halk hojalyk toplumynda tutýan orny. Elektroenergetikanyň ösüş derejesi, düzümi we geografiýasy. Elektrik stansiýalaryň görnüşleri. Elektrik stansiýalar we elektrik energiýanyň öndürilişi. Elektrik ulgamlaryň geografiýasy. Türkmenistanda nebit, gaz, energetika senagat toplumyny ösdürmek boýunça 2030-njy ýyla çenli Milli maksatnama. Geljekde gün we ýel energiýasyny ulanmaklygyň zerurlygy. Elektroenergetika – geljekde Türkmenistanyň ykdysady ösüşiniň girewidir.

Himiýa senagat toplumy. Himiýa ylmynyň gazananlaryny halk hojalygynda ornaşdyrmagyň ykdysady netijeliligi. Senagat üçin himiýa çig-mal baýlyklarynyň ýerleşiş aýratynlyklary. Himiýa senagatynyň pudaklaýyn we meýdan-çäkler boýunça düzümi. Dag-himiýasy pudagynyň ösüş we ýerleşiş aýratynlyklary. Esasy himiýa önümçiligi: mineral dökünleri, kükürt, soda, ýod, brom öndürmek. Önümçiligiň esasy merkezleri. Türkmenistanda organiki sintez we polimer önümçiligini ösdürmegiň geljegi. Nebit-himiýa toplumynyň döremegi. Sellýuloza-kagyz önümçiligi. Himiýa senagat toplumynyň 2020-2030-njy ýyllara çenli ösüş maksatnamasy. Himiýa önümçiligi we daşky gurşawy goramak meseleleri.

Maşygurluşygy we metal işläp bejerýän senagat pudagy. Türkmenistanda metallurgiýa önümçiligini ösdürmegiň mümkinçilikleri. Demir eredýän we metal işläp bejerýän kärhanalar. Ýurduň ykdysadyýetinde maşygurluşygy pudagynyň tutýan orny. Garaşsyzlyk ýyllarynda bu pudagyň ösüşinde we meýdan çäklerde ýerleşişinde bolup geýýän özgerişler. Maşygurluşygyň esasy kärhanalary, olaryň tehniki-ykdysady aýratynlyklary. “Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli

döwür üçin Baş ugry” Milli maksatnamasyna laýyklykda pudagy ösdürmegiň gelejegi.

Türkmenistanyň gurluşyk ulgamy we gurluşyk materiallary senagaty. Garaşsyzlyk ýyllarynda ýurdumyzda gurluşyk toplumynyň ähmiýetiniň artmagy. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň gurluşyk toplumyny ösdürmek boýunça durmuşa geçirýän işleri. Prezidentiň “Binagärçilik” syýasaty, bu pudagy ösdürmek üçin döwletiň maýa goýumlary. Gurluşyk toplumyny ösdürmekde bolup geçýän özgertmeler. Gurluşyk materiallary senagatynyň ösüşi we meýdan-çäklerde guralyşy. Mineral gurluşyk materiallarynyň esasy ýaýran ýerleri, olaryň gorlarynyň özleşdirilişi. Gurluşyk materiallary önümçiliginiň esasy merkezleri. “Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşaýyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin”, “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin” Milli maksatnamalarynyň çäklerinde pudagy ösdürmegiň gelejegi.

Halkyň sarp edýän harytlary önümçiligi.

Halkyň sarp edýän önümlerini öndürýän pudaklar toplumynyň ýurduň ykdysadyýetindäki orny. Türkmenistanda haryt bolçulygyny döretmek babatda geçirilýän çäreler. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýerli çig-mallary gaýtadan işleýän pudaklary ösdürmek barada geçirýän il-bähbitli işleri.

Ýeňil senagaty. Ýeňil senagatynyň pudaklaýyn düzümi: dokma, gön-aýakgap, ýüň, trikotaž, tikin, haly önümçilikleri. Garaşsyzlyk ýyllarynda olaryň ösüşinde, geografiýasynda bolup geçýän özgerişler. Dokma senagatynyň ösüşi we

ýerleşiş aýratynlyklary. Türkmenistanda haly önümçiliginiň aýratyn orny.

Azyk senagaty. Azyk senagatynyň pudaklaýyn düzümi. Kärhanalaryň çig-mal üpjünçiligi. Azyk senagatynyň esasy pudaklarynyň geografiýasy. Ýurdumyzda azyk garaşsyzlygyny we bolçulygyny üpjün etmekde pudaklaryň ähmiýeti. “Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry” we “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin” Milli maksatnamalaryna laýyklykda azyk senagatyny ösdürmegiň esasy ugurlary.

7-nji bölüm. Oba hojalygy. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurduň oba hojalygynda geçirýän ykdysady özgertmeleri (reformalary)

Oba senagat toplumynyň ýurduň ykdysadyýetindäki orny. Oba senagat toplumynyň döremegi, onuň düzümi we ösüşi. Oba hojalygy – Türkmenistanyň halk hojalygynyň möhüm pudagydyr. Ýurduň ykdysadyýetinde onuň tutýan orny. Önümçilik pudagy hökmünde oba hojalygynyň aýratynlyklary.

Oba hojalyk önümçiligini ýerleşdirmegiň tebigy we durmuş-ykdysady şertleri. Garaşsyzlyk ýyllarynda oba hojalygynyň guralyşynda, ösüşinde, geografiýasynda, ykdysadyýetinde, tehniki üpjünçilik derejesinde bolup geçen oňaly özgertmeler. Oba hojalyk önümçiliginiň ösüşini çaltlandyrmak, maddy-tehniki esaslaryny berkitmek, obada durmuş-ykdysady özgertmeleri geçirmek babatda Türkmenistanyň Hormatly Prezidentiniň geçirýän döwlet

ähmiýetli çäreleri. Türkmenistanyň XX Halk Maslahatynyň taryhy Kararlary. Ýurdumyzda azyk garaşsyzlygyny gazanmak babatda ýetilen sepgitler. “Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry” we “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin” Milli maksatnamalaryna laýyklykda oba hojalyk önümçiligini ösdürmegiň esasy ugurlary.

Türkmenistanyň suw hojalyk toplumy.

Suw hojalyk toplumynyň düzümi, ösüşi we dolandyrylyşy. Suwarymly ekerançylyk şertlerinde suwy tygşytly peýdalanmak. Esasy suwaryş ulgamlary. Amyderýanyň, Murgap, Tejen, Etrek, Garagum we Türkmen derýalarynyň, suw howdanlarynyň hojalyk üçin ähmiýeti. Ýerleriň melioratiw ýagdaýyny gowulandyrmakda şor suw akabalarynyň tutýan orny. Türkmen kölüniň gurulmagy we onuň ähmiýeti. Suwaryşda täze öndebaryjy usullara geçmek mümkinçiligi. Şäher we oba ilatyny agyz suwy bilen üpjün etmekde Türkmenistanyň Hormatly Prezidentiniň geçirýän döwlet ähmiýetli çäreleri.

Ekerançylyk pudaklarynyň geografiýasy. Däneçilik we pagtaçylyk toplumlary. Ekerançylygyň pudaklaýyn düzümi we meýdan çäkler boýunça guralyşy. Ekerançylygy ýöretmek boýunça toplanan halk tejribeleri, ony ösdürmekligiň tebigy, durmuş-ykdysady şertleri. Däneçilik toplumy, Türkmenistanda azyk howpsuzlygyny üpjün etmekde pudagyň ähmiýeti. Pagtaçylyk pudagy, onuň ýurduň oba hojalygyndaky orny. Döwlet üçin strategik ähmiýeti bolan bu önümçilik toplumlaryny ösdürmekde Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň durmuşa geçirýän ykdysady we guramaçylyk çäreleri.

Ekerançylygyň beýleki pudaklary. Türkmenistanda tebigy şertlere baglylykda ekerançylyk pudaklarynyň ösdürilişi. Gök-bakja, miweçilik we üzümçilik pudaklarynyň ösüş we ýerleşiş aýratynlyklary. Oba hojalygynda ýer-suw baýlyklaryny rejeli peýdalanmak, daşky gurşawy goramak meseleleri.

Maldarçylyk pudaklarynyň geografiýasy.

Türkmenistanyň halk hojalygynda maldarçylyk toplumynyň ähmiýeti. Maldarçylygy ösdürmegiň tebigy we ykdysady-durmuş şertleri, döwlet syýasaty. Ýurdumyzda maldarçylygyň ösüş we meydan-çäk guralyş aýratynlyklary. Esasy maldarçylyk pudaklary: dowardarçylyk, iri şahly mallary ösdürip ýetişdirmek, düýedarçylyk, guşçulyk, gylýalçylyk (atçylyk) we ş.m. maldarçylyk pudaklarynyň ösüşi we geografiýasy. Türkmenistanda maldarçylygy ösdürmegiň geljegi.

8-nji bölüm. Türkmenisanyň ulaglar ulgamynyň geografiýasy

Ulaglar ulgamynyň halk hojalygyndaky orny. Ýurdumyzyň halk hojalygynyň dürli pudaklarynyň we etraplarynyň arasyndaky ykdysady baglanyşygy üpjün etmekde ulaglar ulgamynyň ähmiýeti. Ulaglaryň esasy görnüşleriniň tehniki-ykdysady özboluşlylygy, özara baglanyşygy, olaryň arasynda zähmetiň bölünişi, işleriň utgaşdyrylyşy.

Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdumyzda ulaglar ulgamyny ösdürmek boýunça geçirýän çäreleri. Garaşsyzlyk ýyllarynda ulaglar ulgamynyň geografiýasynda bolup geçýän özgerişler.

Türkmenistanyň dünýä ulaglar ulgamyna girmegi. Gadymy ýüpek ýoluny dikeltmek boýunça alnyp barylýan işler.

Ulaglar we aragatnaşyk ulgamynyň pudaklarynyň geografiýasy. Türkmenistanyň ulaglar ulgamynyň pudaklaýyn we meýdan-çäklerde guralyşy. Ulaglaryň esasy görnüşleri: tehniki-ykdysady görkezijileri, ýük we ýolagçy dolanyşygy, ýükleriň esasy görnüşleri we daşalýan ugurlary. Ulaglaryň aýry-ayry pudaklarynyň häsiýetnamasy.

Aragatnaşyk ulgamynyň ösüşi. Garaşsyzlyk ýyllarynda pudakdaky bolup geçýän oňaly özgerişler. Türkmenistanyň dünýä aragatnaşyk ulgamyna girmegi. Ýurdumyzyň sebitleri boýunça aragatnaşyk ulgamynyň ösüşi we geografiýasy. Türkmenistanda ulaglar we aragatnaşyk ulgamyny ösdürmegiň geljegi.

9-njy bölüm. Durmuş hyzmaty toplumynyň geografiýasy

Türkmenistanda ilatyň durmuş taýdan goraglylygynyň üpjün edilişi. Türkmenistanda ilatyň durmuş hal-ýagdaýyny gowulandyrmak – döwletiň ileri tutýan syýasatydyr. Türkmenistanyň Hormatly Prezidentiniň ilatyň durmuş goraglylygyny üpjün etmek boýunça durmuşa geçirýän işleri. Türkmenistanyň “Ilatyň durmuş üpjünligi” baradaky Kanuny. Ilaata döwlet tarapyndan berilýän ýeňillikler.

Durmuş hyzmaty toplumynyň ösüşi we geografiýasy.

Durmuş hyzmaty gullugy, onuň düzümi we ösüşi. Ylmyň, bilimiň, saglygy goraýşyň, medeniýetiň, durmuş hyzmatynyň, syýahatçylygyň, dynç alyş ulgamynyň ösüşi

we geografik aýratynlyklary. Türkmenistanda “Awaza” milli syýahatçylyk zolagynyň döredilmegi.

10-njy bölüm. Türkmenisanyň daşary ykdysady gatnaşyklarynyň geografiýasy

Ýurdumyzyň halk hojalygynyň ösüşinde daşary ykdysady aragatnaşyklaryň ähmiýeti. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Açyk gapylar” syýasaty we ýurduň ykdysadyýetini ösdürmekde onuň ähmiýeti. Daşary ykdysady gatnaşyklaryň görnüşleri. Daşary söwda: gerimi, ösüşi, düzümi. Türkmenistanyň daşary söwdasynyň geografiýasy. Esasy eksport we import akymlyry, olaryň ugurlary. Ýurduň halk hojalyk pudaklarynda daşary ýurt maýa goýumlarynyň çekilişi, önümçilik desgalaryny gurmakda bilelikdäki geçirilýän işler. Ylmy-tehniki hyzmatdaşlyk, maliýe-karz gatnaşyklary. Halkara syýasy, medeni we jahankeşdelik gatnaşyklaryň ösdürilişi.

11-nji bölüm. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady sebitleri. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady sebitlere bölünişi

Döwlet gurluşynyň, dolandyryş-çäk bölünişiniň we ykdysady sebitlere bölmekligiň bitewiligi. Durmuş-ykdysady sebit (etrap) emele getiriji sebäpkärlere häsiýetnama bermek. Türkmenistanyň meýdan-çäginin durmuş-ykdysady sebitlere bölünişi.

Günbatar Türkmenistan durmuş-ykdysady sebiti (Balkan welaýaty).

Sebitiň hojalyk ýöriteleşşi. Öndüriji güýçleriň ösüş derejesi. Hojalygyň döremeginiň taryhy-geografiki aýratynlyklary. Sebit (raýon) emele getiriji sebäpkärler. Hojalygynyň pudaklaýyn we meýdan-çäk düzümi. Esasy önümçilik pudaklarynyň ösüşi we meýdan-çäk guralyşy. Günbatar Türkmenistan ykdysady sebitiniň içerki aýratynlyklary. Şäherleri we senagat merkezleri. Meýdanynyň oba hojalyk jähtden peýdalanylyşy. Oba dolandyryş etraplary. Welaýatyň durmuş-ykdysady ösüşiniň we öndüriji güýçleriniň meýdan çäk guralyşynyň meseleleri. Balkan welaýatyny ösdürmegiň 2008-2012-nji ýyllar üçin konsepsiyasy.

Aşgabat şäheri – Merkezi Aziýada uly syýasy we ykdysady merkezdir.

Aşgabat şäheriniň ykdysady-geografik ýerleşşi, taryhy-medeni ösüş aýratynlyklary. Ilaty. Şäheriň Bitarap Türkmenistanyň paýtagty hökmünde ähmiýeti. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Aşgabady dünýäniň in ösen häzirki zaman şäherine öwürmek boýunça geçirýän il bähbitli işleri. Aşgabat şäheriniň önümçilik we önümçilik däl pudaklar toplumy, ulaglar ulgamy. Şäherde binagärçilik işleriniň gerimi. Aşgabat şäheriniň gelejegi.

Ahal-Etek durmuş-ykdysady sebiti (Ahal welaýaty).

Sebitiň hojalyk ýöriteleşşi. Ýurtda zähmetiň meýdan çäk bölüniş ulgamyndaky orny. Öndüriji güýçleriň ösüş derejesi. Hojalygynyň döremeginiň taryhy-geografiki aýratynlyklary. Sebit (raýon) emele getiriji sebäpkärler. Hojalygynyň pudaklaýyn we meýdan çäkler boýunça düzümi. Önümçilik pudaklarynyň ösüşi we ýerlerde guralyşy.

Ykdysady sebitiň içerki aýratynlyklary. Şäherleri we senagat merkezleri. Sebitiň meýdanynyň oba hojalyk jähtden

peýdalanylyşy. Oba dolandyryş etraplary. “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin” Milli maksatnamasyna laýyklykda ykdysady sebitiň hojalyk pudaklarynyň ösüşi.

Günorta Türkmenistan durmuş-ykdysady sebiti (Mary welaýaty).

Sebitiň hojalyk ýöriteleşşi. Ýurtda zähmetiň meýdan çäk bölüniş ulgamyndaky orny. Öndüriji güýçleriň ösüş derejesi. Hojalygynyň döremeginiň taryhy-geografiki aýratynlyklary. Sebit (raýon) emele getiriji sebäpkärler. Hojalygynyň pudaklaýyn we meýdan çäklerdäki düzümi. Senagaty, agrosenagat toplumy. Ulaglar we aragatnaşyk ulgamy. Günorta Türkmenistan ykdysady durmuş sebitiniň içerki aýratynlyklary. Şäherleri we senagat merkezleri. Meýdanyň oba hojalyk jähtden peýdalanylyşy. Oba dolandyryş etraplary. Welaýatyň durmuş-ykdysady ösüşiniň geljegi.

Gündogar Türkmenistan durmuş-ykdysady sebiti (Lebap welaýaty).

Sebitiň hojalygynyň ýöriteleşşi. Öndüriji güýçleriniň ösüş derejesi. Hojalyk pudaklarynyň döremeginiň taryhy-geografiki aýratynlyklary. Sebit (raýon) emele getiriji sebäpkärler. Hojalygynyň pudaklary we meýdan çäklerde ýerleşşi.

Gündogar Türkmenistan ykdysady sebitiň içerki aýratynlyklary. Şäherleri we senagat merkezleri. Gowurdak-Köýtendag senagat üzeli. Oba hojalyk pudaklarynyň ösüşi. Oba dolandyryş etraplary. “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin” Milli maksatnamasyna laýyklykda welaýatyň ykdysadyýetiniň, medeniýetiniň ösüş aýratynlyklary.

Demirgazyk Türkmenistan durmuş-ykdysady sebiti (Daşoguz welaýaty).

Tebigy we zähmet baýlyklary, olaryň ykdysadyýetiniň ösüşine edýän täsiri. Sebitiň hojalygynyň ýöriteleşşi. Senagat pudaklarynyň döreýşi we ösüşi. Oba hojalygy. Agrosenagat pudaklarynyň emele gelşi. Demirgazyk Türkmenistan ykdysady sebitiniň içerki aýratynlyklary. Şäherleri we senagat merkezleri. Oba dolandyryş etraplary. “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin” Milli maksatnamasyna laýyklykda welaýatyň ykdysadyýetiniň, medeniýetiniň ösüş aýratynlyklary.

12-nji bölüm. Türkmenistanyň hojalyk pudaklarynyň durmuş-ykdysady taýdan ösüşiniň geljegi

Türkmenistanyň ykdysady ösüşiniň esasy ugurlary. Olary durmuşa geçirmegiň ýollary. Senagat pudaklarynyň, oba hojalygynyň, ulaglar we aragatnaşyk kärhanalarynyň geljekde ösüşi. Halk hojalygyny ösdürmekligiň maýa goýum maksatnamalary. Welaýatlar boýunça durmuş ugurlaryny ösdürmekligiň 2020-2030-njy ýyllara çenli esasy görkezijileri. “Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriniň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin”, “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin” Milli maksatnamalaryna laýyklykda gurulýan we gurulmagy göz önünde tutulýan kärhanalar. Ykdysady ösüşi çaltlandyrmak, ilatyň maddy hal ýagdaýyny gowulandyrmak, durmuş goraglylygyny berkitmek boýunça bellenen wezipeleriň durmuşa geçirilişi.

EDEBIÝAT

1. “Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry” Milli maksatnamasy. Aşgabat, 2003.
2. **Gurbanguly Berdimuhamedow.** Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, Halky söýmek bagtdyr. Aşgabat: TDNG, 2007.
3. **Gurbanguly Berdimuhamedow.** Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. Aşgabat, 2007.
4. **Gurbanguly Berdimuhamedow.** Eserler ýygyndysy. Aşgabat: TDNG, 2007.
5. **Gurbanguly Berdimuhamedow.** “Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriniň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşaýyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin”, Milli maksatnamasy. Aşgabat: TDNG, 2007.
6. **Gurbanguly Berdimuhamedow.** Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. I tom, Aşgabat: TDNG, 2008.
7. **Gurbanguly Berdimuhamedow.** Täze Galkynyş eýýamy. Aşgabat: TDNG, 2008.
8. **Gurbanguly Berdimuhamedow.** Türkmenistanyň derman ösümlikleri. Aşgabat: TDNG, 2009.
9. **Gurbanguly Berdimuhamedow.** Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. II tom. Aşgabat: TDNG, 2009.

10. **Gurbanguly Berdimuhamedow.** Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy. I tom, Aşgabat: TDNG, 2010.
11. **Gurbanguly Berdimuhamedow.** Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy. II tom, Aşgabat: TDNG, 2010.
12. **Gurbanguly Berdimuhamedow.** “Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin” Milli maksatnamasy. Aşgabat: TDNG, 2010.
13. **Алаев Э. Б.** Социально-экономическая география: понятийно – терминологический словарь. Москва: “Мысль”, 1983.
14. Агроклиматические ресурсы Туркменской ССР. Отв. редактор С.Орловский, З.И.Волосюк. Ленинград: “Трометеиздат”, 1974
15. **Ахмедов Х., Туманов Г.А., Снежко Г.Т.** Формирование и развитие транспортной системы Туркменистана. Ашгабат, 1986.
16. **Weýsow K.W.** Türkmenistan SSR-niň fiziki geografiýasy. Aşgabat: Magaryf, 1991.
17. **Глазовский В.А.** Экологические проблемы Туркменистана и пути их решения. Ашгабат, 1990.
18. **Голубчик М.М.** Политическая география мира: Учебное пособие. Смоленск, 1998.
19. **Голубчик М.М., Файбусович Э.Л., Носонов А.М.** Экономическая и социальная география: основы науки: учебник для студентов ВУЗ-ов. Москва: Гуманитар. изд. центр “ВЛАДОС”, 2003.
20. **Дмитриевский Ю.Д.** Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Москва: “Гардарики”, 2002.

21. Kaspi ekologik maksatnamasy. Maksatnamanyň ýerine ýetirilişi barada hasabat. Aşgabat, 1999-2000.
22. **Паманов Ы., Бабаýew А., Батыrow А.** Her damjasy zer dānesi. Aşgabat: “Türkmenistan”, 1996.
23. **Любимов И.М.** Общая политическая, экономическая и социальная география. Москва: “Телиос АРВ”, 2001.
24. **Ораýew N.О.** Türkmenistanyň ykdysady we sosial geografiýasy. Aşgabat: “Magaryf”, 1992.
25. Перепись населения Туркменистана. 1995. Том I, II. Ашгабат, 1996.
26. **Родионова И.А.** Политическая карта мира. География мировых хозяйств. Москва: “Московский лицей”, 1999.
27. **Родионова И.А. Бунакова Т.М.** Экономическая география. Москва: “Дрофа”, 1999.
28. Türkmenistanyň daşky gurşawyny goramak boýunça Milli maksatnamasy. Türkmenistanyň Tebigaty goramak ministrligi. Aşgabat, 2000.
29. Türkmenistanyň durnukly ösüşi. Rio +10 Milli syn. Aşgabat: “Mega Bäşim”, 2002.
30. Türkmenistanyň ýyllyk hasabat neşiri. 2002-2008. Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti. Aşgabat, 2009.
31. **Туровский Р.Ф.** Политическая география: Учебное пособие. Москва–Смоленск, 1999.
32. **Шарыгин М.Д.** Основные проблемы экономической географии. Пермь, 1997.
33. **Нудаýýarow М.** Önümçiligi ýerlerde ýerleşdirmekligiň kanunalaýyklyklary, ýörelgeleri we şertleri. – “Altyn asyryň ykdysadyýeti” žurnaly, №1, 2003.

34. **Hudaýýarow M., Çaryýew B.** Gazylyp alynýan baýlyklary tygşytlý ulanmak meselesi. – “Altyn Asyryň ykdysadyýeti”, №12, 2003.
35. **Hudaýýarow M.** Türkmenistanda we dünýäniň käbir döwletlerinde senagat önümçiliginiň kemala gelmeginiň we ösmeginiň taryhy-geografiki jähleri we aýratynlyklary. – “Altyn asyryň ykdysadyýeti” žurnaly. №2, 2007, №3, 2007.
36. **Hudaýýarow M., Çaryýew B., Altybaýew G.** Türkmenistanyň ykdysady we durmuş geografiýasy. Synag okuw kitaby. Aşgabat: TDNG, 2008.
37. Экономическая и социальная география. Основы науки. – Москва: “ВЛАДОС”, 2003.

MAZMUNY

Dersiň okadylmagynyň maksady we ähmiýeti	3
1-nji bölüm. Ykdysady we durmuş geografiýasynyň taglymat we usulyýet esaslary.....	8
2-nji bölüm. Ykdysady we durmuş geografiýasynyň esaslary hakynda umumy düşüňjeler, garaýyşlar	9
3-nji bölüm. Ykdysady we durmuş geografiýasynyň taglymat esaslary	10
4-nji bölüm. Dünýäniň we döwletleriň hojalyk düzüminiň emele gelmegi	12
5-nji bölüm. Jemgyýetçilik önümçiliginiň ýerlerde gurnalyşy we sebitleýin ösüşi	13
6-njy bölüm. Ykdysady we durmuş geografiýanyň täze ugurlarynyň emele gelmegi	15
7-nji bölüm. Bütindünýä ykdysady-geografiki meseleleriň döremeginiň sebäpleri we görnüşleri	16
Türkmenistanyň ykdysady we durmuş geografiýasy	21
1-nji bölüm. Türkmenistanyň ykdysady we durmuş geografiýasynyň maksady we wezipeleri	25
2-nji bölüm. Türkmenistanyň dolandyryş-çäk bölünişi	26

3-nji bölüm. Tebigy şertlere we baýlyklara ykdysady-geografik taýdan baha bermek	26
4-nji bölüm. Türkmenistanyň ilatynyň geografiýasy	28
5-nji bölüm. Türkmenistanyň halk hojalyk toplumy	29
6-njy bölüm. Türkmenistanyň senagat önümçiligi	30
7-nji bölüm. Oba hojalygy	33
8-nji bölüm. Türkmenisanyň ulaglar ulgamynyň geografiýasy	35
9-njy bölüm. Durmuş hyzmaty toplumynyň geografiýasy	36
10-njy bölüm. Türkmenisanyň daşary ykdysady gatnaşyklarynyň geografiýasy	37
11-nji bölüm. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady sebitleri	37
12-nji bölüm. Türkmenistanyň hojalyk pudaklarynyň durmuş-ykdysady taýdan ösüşiniň geljegi	40
Edebiýat	41

Meret Hudaýýarow, Babajan Çaryýew, Nurmämmet Oraýew

TÜRKMENISTANYŇ YKDYSADY WE DURMUŞ GEOGRAFIÝASY

Dersiniň okuw maksatnamasy

Redaktory
Ýörite redaktory
Operatory

N. Annaweliýewa
A. Mämmedow
A. Abdyrahmanow

Ýygnamaga berildi 16.12.2010 ý. Çap etmäge rugsat edildi
14.01.2011 ý. Ölçeği 60x84 $\frac{1}{16}$. Şertli çap listi 3.
Hasap-neşir listi 1,786. Neşir № 1. Sany 200. Sargyt № 139

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň “Ylym” neşirýaty.
744000, Aşgabat, Türkmenbaşy şaýoly, 18.

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň “Ylym” çaphanasy.
744000, Aşgabat, Bitarap Türkmenistan köçesi, 15.